

PAG 278

A2

v. 17

1823-25

FONDO EMERITARIO
VALVERDE Y TELLEZ

Oct. 1911

UNIVERSIDAD NACIONAL DE LA PLATA

M. T. CICERONIS

DE LEGIBUS

LIBER PRIMUS.

I. ATTICUS. Lucus quidem ille, et haec Arpinatium quereus agnoscitur, saepe a me lectus in Mario. Si manet illa quereus, haec est profecto. Etenim est sane verus. — QUINTUS. Manet vero, Attice noster, et semper manebit. Sata est enim ingenio. Nullius autem agricolae cultu stirps tam diuturna, quam poeta versu seminari potest. — ATT. Quo tandem modo, Quinte? aut quale est istuc, quod poeta serunt? Mihi enim videris, fratrem laudando, suffragari tibi. — QUINT. Sit ita sane. Verumtamen, dum Latinae loquentur litterae, quereus huic loco non deerit, quae Mariana dicatur; eaque, ut ait Scaevola, de fratris mei Mario;

Canescet saeculis innumerabilibus.

¹ Sic Gorenz, Schütz, alii. Male Ern, post Davisium prætulera lect. Latinae.

010057

litteris delectantur, sed etiam patriæ debere hoc munus; ut ea, quæ salva per te est, per te eundem sit ornata. Abest enim historia litteris nostris, ut et ipse intelligo, et ex te persæpe audio. Potes autem tu profecto satisfacere in ea, quippe quam sit opus, ut tibi quidem videri solet, unum hoc oratorium maxime. Quamobrem aggredere, quæsumus, et sume ad hanc rem tempus, quæ est a nostris hominibus adhuc aut ignorata, aut relicta. Nam post annales pontificum maximorum, quibus nihil potest esse jucundius, si aut ad Fabium, aut ad eum, qui tibi semper in ore est, Catonem, aut ad Pisonem, aut ad Fannium, aut ad Vennonium venias; quanquam ex his alius alio plus habet virium; tamen quid tam exile, quam isti omnes? Fannii autem ætate conjunctus Antipater paulo inflavit vehementius, habuitque vires agrestes ille quidem atque horridas, sine nitore ac palestra, sed tamen admonere reliquos potuit, ut accuratius scriberent. Ecce autem successere huic Gellii, Clodius, Asellio, nihil ad Cœlium, sed potius ad antiquorum languorem atque incitiam. Nam quid ¹Macrum numerem? cujus loquacitas habet aliquid argutiarnum; nec id tamen ex illa erudita Græcorum copia, sed ex librariolis Lati-

¹ Attium vel Attium.

nis; in orationibus autem multus et ineptus, ad summam impudentiam. Sisenna, ejus amicus, omnes adhuc nostros scriptores, nisi qui forte nondum ediderunt, de quibus existimare non possumus, facile superavit. Is tamen neque orator in numero vestro unquam est habitus, et in historia puerile quiddam consecatur: ut unum Clitarchum, neque præterea quemquam, de Græcis legisse videatur; eum tamen velle duntaxat imitari, quem si assequi posset, aliquantum ab optimo tamen abesset. Quare tuum est munus; hoc a te expectatur: nisi quid Quinto videtur secus.

III. QUINT. Mihi vero nihil; et sæpe de isto collocuti sumus. Sed est quædam inter nos parva dissensio. — ATT. Quæ tandem? — QUINT. A quibus temporibus scribendi capiat exordium. Ego enim ab ultimis censeo, quoniam illa sic scripta sunt, ut ne legantur quidem; ipse autem æqualem ætatis suæ memoriam deposcit, ut ea complectatur, quibus ipse interfuit. — ATT. Ego vero huic potius assentior. Sunt enim maximæ res in hac memoria, atque ætate nostra. Tum autem hominis amicissimi, Cn. Pompeii, laudes illustrabit; incurret etiam in illumet memorabilem annum suum; quæ ab isto malo prædicari, quam ut aiunt de Remo et Romulo. — MARC. Intelligo equidem a me istum laborem jamdiu postulari,

Attice : quem non recusarem , si mihi ullum tribueretur vacuum tempus et liberum. Neque enim occupata opera , neque impedito animo , res tanta suscipi potest. Utrumque opus est , et cura vacare , et negotio. — ATT. Quid ? ad cetera (quæ scripsisti plura , quam quisquam e nostris) quod tibi tandem tempus vacuum fuit concessum ? — MARC. Subseciva quædam tempora incurrunt , quæ ego perire non patior : ut si qui dies ad rusticandum dati sint , ad eorum numerum accommodentur , quæ scribimus. Historia vero nec institui potest , nisi præparato otio , nec exiguo tempore absolvi : et ego animi pendere soleo , quum semel quid orsus , traducor alio ; neque tam facile interrupta contexto , quam absolvo instituta. — ATT. Legationem aliquam nimirum oratio ista postulat , aut ejusmodi quampiam cessionem liberam atque otiosam. — MARC. Ego vero ætatis potius vacationi confidebam , quum præsertim non recusarem , quo minus , more patrio sedens in solio , consulentibus responderem , senectutisque non inertis grato atque honesto fungerer munere. Sic enim mihi liceret et isti rei , quam desideras , et multis uberioribus atque majoribus , operæ , quantum vellem , dare.

1 Mss. non male , si traducor.

IV. ATT. Atqui vereor , ne istam causam nemo noscat ; tibi que semper dicendum sit , et eo magis , quod te ipse mutasti , et aliud dicendi instituisti genus : ut quemadmodum Roscius , familiaris tuus , in senectute numeros in cantu ¹ ceciderat , ipsasque tardiores fecerat tibi ; sic tu a contentionibus , quibus summis uti solebas , quotidie relaxes aliquid , ut jam oratio tua non multum a philosophorum lenitate absit. Quod sustinere quum vel summa senectus posse videatur , nullam tibi a causis vacationem video dari. — QUINT. At mehercule ego arbitrabar posse id populo nostro probari , si te ad jus respondendum dedisses. Quamobrem , quum placebit , experiendum tibi censo. — MARC. Id , siquidem , Quinte , nullum esset in experiendo periculum. Sed vereor , ne , dum minuere velim laborem , augeam , atque ad illam causarum operam , ad quam ego nunquam , nisi paratus et meditato , accedo , adjungatur hæc juris interpretatio , quæ non tam mihi molesta sit propter laborem , quam quod dicendi cogitationem auferat , sine qua ad nullam majorem unquam causam sum ausus accedere. — ATT. Quin igitur ista ipsa explicas no-

1 *Vulg. inepte cecinerat , quod servavit Ernest. Lamb. audacter suo more , numeros et cantus remiserrat. Al. reciderat. Sed multi libri habent ceciderat , quod optimum est.*

his his subsecivis, ut ais, temporibus, et conscribis de jure civili subtilius, quam ceteri? Nam a primo tempore ætatis juri studere te memini, quum ipse etiam ad Scævola[m] ventitarem; neque unquam mihi visus es ita te ad dicendam dedisse, ut jus civile contemneres. — MARC. In longum sermonem me vocas, Attice: quem tamen, nisi Quintus aliud quid nos agere mavult, suscipiam; et, quoniam vacui sumus, dicam. — QUINT. Ego vero libenter audierim. Quid enim agam potius? aut in quo melius hunc consumam diem? — MARC. Quin igitur ad illa spatia nostra sedesque pergimus? ubi, quum satis erit ¹ ambulatum, requiescemus. Nec profecto nobis delectatio deerit, aliud ex alio quærentibus. — ATT. Nos vero: et ² hac quidem adire ³ sic placeat, per ripam et umbram..... Sed jam ordire explicare, quæso, de jure civili quid sentias. — MARC. ⁴ Egone? summos fuisse in civitate nostra viros, qui id interpretari populo, et responsitare soliti sint; sed eos magna professos, in parvis esse versatos. Quid enim est tantum, quantum jus civitatis? quid autem tam exiguum, quam est munus hoc eorum, qui consuluntur, quantum est populo necessarium? Nec vero eos, qui ei muneri præfue-

¹ Deambulatum. ² Forsan hæc seu huc. ³ Alii, si placet. ⁴ Ego memini.

runt, universi juris expertes fuisse existimo; sed hoc civile quod vocant, eatenus exercuerunt, quoad populum præstare voluerunt. Id autem incognitum minusque est in usu necessarium. Quamobrem quo me vocas? aut quid hortaris? ut libellos conficiam de stillicidiorum ac de parietum jure? aut ut stipulationum et judiciorum formulas componam? quæ et scripta sunt a multis diligenter, et sunt humiliora, quam illa, quæ a vobis exspectari puto.

V. ATT. Atqui, si quæres, ego quid exspectem: quoniam scriptum est a te de optimo reipublicæ statu, consequens esse videtur, ut scribas tu idem de legibus. Sic enim fecisse video Platonem illum tuum, quem tu admiraris, quem omnibus anteponis, quem maxime diligis. — MARC. Visne igitur, ut ille Crete cum Clinia et cum Lacedæmonio Megillo, æstivo, quemadmodum describit, die, in cupressetis Cnossiorum, et spatiis silvestribus, orebro insistens, interdum acquiescens, de institutis rerum publicarum ac de optimis legibus disputat: sic nos inter has procerissimas populos, in viridi opacæque ripa inambulantes, tum autem residentes, quæramus iisdem de rebus aliquid uberius, quam forensis usus desiderat? — ATT. Ego vero ista audire cupio. — MARC. Quid ait Quintus? — QUINT. Nulla de re magis. — MARC. Et recte quidem. Nam sic habetote, nullo in genere disputandi

magis ¹ honeste patefieri, quid sit homini tributum natura, quantam vim rerum optimarum mens humana contineat, cujus muneris colendi efficiendique causa nati, et in lucem editi simus, quæ sit conjunctio hominum, quæ naturalis societas inter ipsos. His enim explicatis, fons legum et juris inveniri potest. — ATT. Non ergo a prætoris edicto, ut plerique nunc, neque a XII Tabulis, ut superiores, sed penitus ex intima philosophia hauriendam juris disciplinam putas. — MARC. Non enim id ² quærimus hoc sermone, Pomponi, quemadmodum caveamus in jure, aut quid de quaque consultatione respondeamus. Sit ista res magna, sicut est; quæ quondam a multis claris viris, nunc ab uno summa auctoritate, et scientia sustinetur: sed nobis ita complectenda in hac disputatione tota causa universi juris est ac legum, ut hoc, civile quod dicimus, in parvum quemdam, et angustum locum concludatur ³ natura. Natura enim juris explicanda est nobis, eaque ab hominis repetenda natura; considerandæ leges, quibus civitates regi debeant; tum hæc tractanda, quæ composita sunt et descripta, jura et jussa populorum, in quibus

¹ Aldi vetus editio, honesta. Victorius ac Turnebus, nullo in genere disputando magis honeste. ² Quæris. ³ Forte materiæ, vel delendum.

ne nostri quidem populi latebunt, quæ vocantur jura civilia.

VI. QUINT. Alte vero, et, ut oportet, a capite, frater, repetis quod quærimus; et qui aliter jus civile tradunt, non tam justitiæ, quam litigandi tradunt vias. — MARC. Non est ita, Quinte: ac potius ignoratio juris litigiosa est, quam scientia. Sed hæc posterius: nunc juris principia videamus.

Igitur doctissimis viris proficisci placuit a lege: haud scio an recte, si modo, ut iidem definiunt, lex est ratio summa, insita in natura, quæ jubet ea, quæ faciendæ sunt, prohibetque contraria. Eadem ratio quum est in hominis mente confirmata et confecta, lex est. Itaque arbitrantur, prudentiam esse legem, cujus ea vis sit, ut recte facere jubeat, vetet delinquere: eamque rem illi Græco putant ¹ nomine, a summo cuique tribuendo, appellatam; ego nostro, a legendo. Nam ut illi æquitatis, sic nos delectus vim in lege ponimus; et proprium tamen utrumque legis est. Quod si ita recte dicitur, ut mihi quidem plerumque videri solet, a lege ducendum est juris exordium. Ea est enim natura vis; ea mens, ratioque prudentis; ea juris atque injuriæ regula. Sed quoniam in populari ratione

¹ Edd. vet. et codd. nonnulli addunt νόμον, scilicet e glossa. Lambinus vero, eamque νόμον illi.

omnis nostra versatur oratio, populariter interdum loqui necesse erit, et eam legem, quæ scripto sancit quod vult, aut jubendo, aut vetando, ut vulgus, appellare. Constituendi vero juris ab illa summa lege capiamus exordium, quæ sæculis omnibus ante nata est, quam scripta lex ulla, aut quam omnino civitas constituta. — QUINT. Commodius vero, et ad rationem instituti sermonis sapientius.

MARC. Visne ergo, ipsius juris ortum a fonte repetamus? quo invento, non erit dubium, quo sint hæc referenda, quæ quærimus. — QUINT. Ego vero ita faciendum esse censeo. — ATT. Me quoque adscribito fratris sententiæ. — MARC. Quoniam igitur ejus reipublicæ, quam optimam esse docuit in illis sex libris Scipio, tenendus est nobis et servandus status, omnesque leges accommodandæ ad illud civitatis genus; serendi etiam mores, nec scriptis omnia sancienda: repetam stirpem juris a natura, qua duce est nobis omnis disputatio explicanda. — ATT. Rectissime: et quidem ista duce errari nullo pacto potest.

VII. MARC. Dæne igitur hoc nobis, Pomponi (nam Quinti novi sententiam), ¹ deorum immortalium vi, natura, ratione, potestate, mente, numine, sive quod est aliud verbum, quo planius

¹ De deorum.

significem quod volo, naturam omnem regi? nam si hoc non probas, ab eo nobis causa ordiendæ est potissimum. — ATT. Do sane, si postulas. Etenim propter hunc concentum avium strepitumque fluminum, non vereor condiscipulorum ne quis exaudiat. — MARC. Atqui cavendum est. Solent enim, id quod virorum bonorum est, admodum irasci; nec vero ferent, si audierint, te primum ¹ capituli libri optimi prodidisse, in quo scripsit, « Nihil curare deum, nec sui, nec alieni. » — ATT. Perge, quæso; nam id, quod tibi concessi, quorsum pertineat exspecto. — MARC. Non faciam longius; hæc enim pertinet:

Animal hoc providum, sagax, multiplex, acutum, memor, plenum rationis et consilii, quem vocamus hominem, præclara quadam conditione generatum esse a supremo Deo. Solum est enim ex tot animantium generibus atque naturis particeps rationis et cogitationis, quam cetera sint omnia expertia. Quid est autem, non dicam in homine, sed in omni cælo atque terra, ratione divinius? quæ quum adolevit atque perfecta est, nominatur rite sapientia. Est igitur, quoniam nihil est ratione melius, eaque et in homine, et in deo, prima homini cum deo rationis societas. Inter quos autem

¹ Capituli optimi. *At. emendant viri optimi.*

ratio, inter eosdem etiam recta ratio communis est. Quæ quum sit lex, lege quoque consociati homines cum diis putandi sumus. Inter quos porro est communio legis, inter eos communio juris est. Quibus autem hæc sunt inter eos communia, et civitatis ejusdem habendi sunt. Si vero iisdem imperiis et potestatibus parent, multo etiam magis: parent autem huic cœlesti descriptioni mentique divinæ, et præpotenti deo: ut jam universus hic mundus, una civitas communis deorum atque hominum existimanda; et quod in civitatibus ratione quadam, de qua dicitur idoneo loco, agnationibus familiarum distinguuntur status, id in rerum natura tanto est magnificentius, tantoque præclarior, ut homines deorum agnatione et gente teneantur.

VIII. Nam quum de natura omni quæritur, disputari solet (et nimirum ita sunt, ut disputantur), perpetuis cursibus, conversionibus cœlestibus existisse quandam maturitatem serendi generis humani: quod sparsum in terras atque satum, divino auctum sit animorum munere. Quumque alia, quibus coherent homines, e mortali genere sumserint, quæ fragilia essent et caduca; animum tamen esse ingeneratum a deo: ex quo vere vel agnatio nobis cum cœlestibus, vel genus, vel stirps appellari potest. Itaque ex tot generibus nullum est animal, præter hominem, quod habeat notitiam

aliquam dei; ipsisque in hominibus nulla gens est neque tam immansueta, neque tam fera, quæ non, etiam si ignoret, qualem habere deum deceat, tamen habendum sciat. Ex quo efficitur illud, ut is agnoscat Deum, qui, unde ortus sit, quasi recordetur, ac noscat. Jam vero virtus eadem in homine, ac Deo est, neque ullo alio ingenio præterea. Est autem virtus nihil aliud, quam in se perfecta et ad summum perducta natura. Est igitur homini cum Deo similitudo. Quod quum ita sit, quæ tandem potest esse propior certiorve cognatio? Itaque ad hominum commoditates et usus tantam rerum ubertatem natura largita est, ut ea, quæ gignantur, donata consulto nobis, non fortuito nata videantur; nec solum ea, quæ fragilibus atque baccis terræ foetu profunduntur, sed etiam pecudes: quod perspicuum sit, partim esse ad usum hominum, partim ad fructum, partim ad vescendum procreatas. Artes vero innumerabiles repertæ sunt, docente natura: quam imitata ratio, res ad vitam necessarias solerter consecuta est.

IX. Ipsum autem hominem eadem natura non solum celeritate mentis ornavit, sed etiam sensus, tanquam satellites, attribuit, ac nuntios; et rerum

¹ Garenzius, e cod. Gud. 2, edidit mansueta, a Schützio probatus, qui deinde, pro noscat, malit recognoscat.

plurimarum ¹ obscurarum necessarias intelligentias enodavit, quasi fundamenta quædam scientiæ; figuramque corporis habilem, et aptam ingenio humano dedit. Nam quum ceteras animantes abjecisset ad pastum, solum hominem erexit, ad cœlique, quasi cognationis domiciliique pristini, conspectum excitavit: tum speciem ita formavit oris, ut in ea penitus reconditos mores effingeret. Nam et oculi nimis arguti, quemadmodum animo affecti simus, loquuntur; et is, qui appellatur vultus, qui nullo in animante esse, præter hominem, potest, indicat mores: cujus vim Græci norunt, nomen omnino non habent. Omitto opportunitates, habilitatesque reliqui corporis, moderationem vocis, orationis vim, quæ conciliatrix est humanæ maxime societatis. Neque enim omnia sunt hujus disputationis, ac temporis; et hunc locum satis, ut mihi videtur, in iis libris, quos legistis, expressit Scipio.

Nunc quoniam hominem, quod principium reliquarum rerum esse voluit, generavit et ornavit Deus, perspicuum sit illud (ne omnia disserantur), ipsam per se naturam longius progredi: quæ etiam nullo docente profecta ab iis, quorum, ex prima

¹ Obscuras. ² *Edd. vett. male*, intelligentias enodavit. *Quidam feliciter*, inchoavit.

et inchoata intelligentia, genera cognovit, confirmat ipsa per se rationem, et perficit.

X. ATT. Dii immortales, quam tu longe juris principia repetis! atque ita, ut ego non modo ad illa non properem, quæ expectabam a te de jure civili, sed facile patiar te hunc diem vel totum in isto sermone consumere. Sunt enim hæc majora, quæ aliorum causa fortasse complecteris, quam ipsa illa, quorum hæc causa præparantur.

MARC. Sunt hæc quidem magna, quæ nunc breviter attinguntur; sed omnium, quæ in hominum doctorum disputatione versantur, nihil est profecto præstabilius, quam plane intelligi, nos ad justitiam esse natos, neque opinione, sed natura constitutum esse jus. Id jam patebit, si hominum inter ipsos societatem conjunctionemque perspexeris. Nihil est enim unum uni tam simile, tam par, quam omnes inter nosmetipsos sumus. Quod si depravatio consuetudinum, si opinionum varietas non imbecillitatem animorum torqueret et flecteret, quocumque cœpisset; sui nemo ipse tam similis esset, quam omnes sunt omnium. Itaque quæcumque est hominis definitio, una in omnes valet. Quod argumenti satis est, nullam dissimilitudinem esse in genere: quæ si esset, non una omnes definitio contineret. Etenim ratio, qua una præstamus bellis, per quam conjectura valemus, argumen-

tatur, refellimus, disserimus, conficimus aliquid, concludimus, certe est communis, doctrina differens, discendi quidem ¹ facultate par. Nam et sensibus eadem omnia comprehenduntur; et ea, quae movent sensus, iidem movent omnium; quaeque in animis imprimuntur, de quibus ante dixi, inchoate intelligentiae, similiter in omnibus imprimuntur; interpresque est mentis oratio, verbis discrepans, sententis congruens. Nec est quisquam gentis ullius, qui ducem naturam nactus, ad virtutem pervenire non possit.

XI. Nec solum in rectis, sed etiam in ² pravitatibus, insignis est humani generis similitudo. Nam et voluptate capiuntur omnes; quae etsi illecebra turpitudinis, tamen habet quiddam simile naturalis boni: lenitate enim et suavitate delectans, sic ab errore mentis, tanquam salutare aliquid, adseiscitur. Similique inscitia mors fugitur, quasi dissolutio naturae; vita expetitur, quia nos, in quo nati sumus, continet; dolor in maximis malis ducitur, tum sua asperitate, tum quod naturae interitus videtur sequi. Propterque honestatis et gloriae similitudinem, beati, qui honorati sunt, videntur;

¹ Restituimus optimo jure, Gorenz, et Schütz. ducibus, lectionem mss. tantum non omnium, temere a Daviso et Ernest. mutatam in facultas. ² Davisius e multis codd. pravus actibus.

miseri autem, qui inglorii. Molestiae, laetitia, cupiditates, timores, similiter omnium mentes pervagantur; nec, si opiniones aliae sunt apud alios, idcirco, qui canem et felem, ut deos, colunt, non eadem superstitione, qua ceterae gentes, conflictantur. Quae autem natio non comitatem, non benignitatem, non gratum animum et beneficii memorem diligit? quae superbos, quae maleficos, quae crudeles, quae ingratos non aspernatur, non odit? Quibus ex rebus quam omne genus hominum sociatum inter se esse intelligatur, illud extremum est, quod recte vivendi ratio meliores efficit. Quae si approbatis, pergam ad reliqua; sin quid requiritis, id explicemus prius. — ATT. Nos vero nihil: ut pro utroque respondeam.

XII. MARC. Sequitur igitur, ad participandum alium alio, communicandumque inter omnes, justos natura nos esse factos (atque hoc in omni hac disputatione sic intelligi volo, ¹ quod dicam naturam esse); tantam autem esse corruptelam male consuetudinis, ut ab ea tanquam igniculi extinguantur a natura dati, exorianturque et confirmentur vitia contraria. Quod si, quo modo est natura, sic iudicio homines, «humani, ut ait poeta, nihil a se alienum putarent,» coleretur jus aequae ab

¹ Alii, jus quod dicam, etc. sublata parenthesi.

omnibus. Quibus enim ratio a natura data est, iisdem etiam recta ratio data est; ergo et lex, quæ est recta ratio in iubendo et vetando; si lex, jus quoque: at omnibus ratio: jus igitur datum est omnibus. Recteque Socrates exsecrari eum solebat, qui primus utilitatem a natura sejunxisset: id enim querebatur caput esse exitiorum omnium. Unde est illa Pythagorea vox, ¹ ΤΑ ΤΩΝ ΦΙΛΩΝ ΚΟΙΝΑ, καὶ ΦΙΛΙΑΝ ΙΣΟΤΗΤΑ. Ex quo perspicitur, quum hanc benivolentiam tam late longeque diffusam vir sapiens in aliquem pari virtute præditum contulerit, tum illud effici, quod quibusdam incredibile videatur, sit autem necessarium, ut nihilo sese plus, quam alterum diligat. Quid enim est, quod differat, quum sint cuncta paria? quod si interesse quippiam tantulummodo potuerit, jam amicitiae nomen occiderit: ejus est ea vis, ut, simul atque sibi aliquid, quam alteri, maluerit, nulla sit.

Quæ præmuniatur omnia reliquo sermone, disputationisque nostræ, quo facilius, jus in natura esse positum, intelligi possit. De quo quum perpauca dixerò, tum ad jus civile veniam, ex quo hæc omnis nata est oratio.

¹ Græca verba inseruit Aldus, nulla mss. auctoritate.

XIII. QUINT. Tu vero jam perpauca scilicet: ex iis enim, quæ dixisti, Attico videtur, mihi quidem certe, ex natura ortum esse jus. — ATT. An mihi aliter videri possit, quum hæc jam perfecta sint: primum, quasi muneribus deorum nos esse instructos et ornatos; secundo autem, unam esse hominum inter ipsos vivendi parem communemque rationem; deinde omnes inter se naturali quadam indulgentia et benivolentia, tum etiam societate juris contineri? Quæ quum vera esse recte, ut arbitror, concesserimus, qui jam licet nobis a natura leges et jura sejungere? — MARC. Recte dicis; et res sic se habet. Verum philosophorum more, non veterum quidem illorum, sed eorum, qui quasi officinas instruxerunt sapientiæ, quæ fuse olim disputabantur ac libere, ea nunc articulatim distincteque dicuntur. Nec enim satisfieri censent huic loco, qui nunc est in manibus, nisi separatim hoc ipsum, ¹ naturæ esse jus, disputarint. — ATT. Et scilicet tua libertas disserendi amissa est; aut tu is es, qui in disputando non tuum judicium sequare, sed auctoritatum aliorum pareas? — MARC. Non semper, Tite; sed iter hujus sermonis quod sit, vides: ad respublicas firmandas, et ad stabiliendas vires, sanandos popu-

¹ Lambinus, natura.

los, omnis nostra pergit oratio. Quocirca vereor committere, ut non bene provisæ et diligenter explorata principia ponantur: nec tamen ut omnibus probentur (nam id fieri non potest), sed ut iis, qui omnia recta atque honesta per se expetenda duxerunt, et aut nihil omnino in bonis numerandum, nisi quod per se ipsum laudabile esset, aut certe nullum habendum magnum bonum, nisi quod vere laudari sua sponte posset: his omnibus (sive in Academia vetere cum Speusippo, Xenocrate, Polemone manserunt; sive Aristotelem et Theophrastum, cum illis re congruentes, genere docendi paullum differentes, secuti sunt; sive, ut Zenoni visum est, rebus non commutatis, immutaverunt vocabula; sive etiam Aristonis difficilem atque arduam, sed jam tamen fractam et convictam sectam secuti sunt, ut, virtutibus exceptis atque vitiis, cetera in summa æqualitate ponerent), his omnibus hæc, quæ dixi, probantur. Sibi autem indulgentes, et corpori deservientes, atque omnia, quæ sequantur in vita, quæque fugiant, voluptatibus et doloribus ponderantes, etiam si vera dicunt (nihil enim opus est hoc loco litibus), in hortulis suis jubeamus dicere, atque etiam ab omni societate reipublicæ, cujus partem nec norunt ullam, nec unquam nosse voluerunt, paulisper facessant, rogemus. Perturbatricem autem

harum omnium rerum Academiam, hanc ab Arcesila et Carneade recentem, exoremus, ut sileat. Nam si invaserit in hæc, quæ satis scite nobis instructa et composita videntur, nimias edet ruinas. Quam quidem ego placare cupio, submovere non audeo. **

Desunt hic nonnulla.

XIV. Nam et in iis sine illius sufficientis expiatis sumus. At vero scelorum in homines atque impietatum nulla expiatio est. Itaque pœnas luunt, non tam judiciis (quæ quondam nusquam erant, hodie multifariam nulla sunt, ¹ ubi sunt tamen, persæpe falsa sunt), ² quam ut eos ³ agitent, insectenturque furia, non ardentibus tædis, sicut in fabulis, sed angore conscientia fraudisque cruciatu. Quod si homines ab injuria pœna, non natura, arcere deberet, quænam sollicitudo vexaret impios, sublato suppliciorum metu? quorum tamen nemo tam audax unquam fuit, quin aut abnueret a se commissum esse facinus, aut justis sui doloris causam aliquam fingeret, defensionemque facinoris a natura jure aliquo quaereret. Quæ si appellare audent

¹ Ut sint. ² Abest quam, additum ab Ernest. post Ascens. Ald. et Gruter. Gorenz., Schütz., al. edidere, sed ut eos agitent. ³ Agitant insectanturque.

impium, quo tandem studio colentur a bonis? Quod si poena, si metus supplicii, non ipsa turpitudine, deterret ab injuriosa facinorosaque vita, nemo est injustus; at incauti potius habendi sunt improbi. Tum autem qui non ipso honesto movemur, ut boni viri simus, sed utilitate aliqua atque fructu, callidi sumus, non boni. Nam quid faciet is homo in tenebris, qui nihil timet, nisi testem et judicem? quid, in deserto loco nactus, quem multo auro spoliare possit, imbecillum atque solum? Noster quidem hic natura justus vir ac bonus, etiam colloquetur, juvabit, in viam deducet; is vero, qui nihil alterius causa¹ facit, et metitur suis commodis omnia, videtis, credo, quid sit acturus. Quod si negabit, se illi vitam erepturum, et aurum ablaturum; nunquam ob eam causam negabit, quod id natura turpe judicet, sed quod metuat, ne emanet, id est, ne malum habeat. O rem dignam, in qua non modo docti, verum etiam agrestes erubescant!

XV. Jam vero illud stultissimum, existimare omnia justa esse, quæ scita sint in populorum institutis aut legibus. Etiamne, si quæ leges sint tyrannorum? si triginta illi Athenis leges impo-

¹ Sic fere omnes post Cruterum. Gærenzius vero, Davisio auctore, veterem lect. reduxit, faciet, et metietur.

nere voluissent, aut, si omnes Athenienses delectarentur tyrannicis legibus, num idcirco hæc leges justæ haberentur? Nihil, credo, magis illa, quam interrex noster tulit, ut dictator, quem vellet civium, indicta causa, impune posset occidere. Est enim unum jus, quo devincta est hominum societas, et quod lex constituit una. Quæ lex est recta ratio imperandi atque prohibendi: quam qui ignorat, is est injustus, sive est illa scripta uspiam, sive nusquam. Quod si justitia est obtemperatio scriptis legibus, institutisque populorum, et si, ut iidem dicunt, utilitate omnia metienda sunt; negliget leges easque perrumpet, si poterit, is, qui sibi eam rem fructuosam putabit fore. Ita fit, ut nulla sit omnino justitia; si neque natura est, et ea, quæ propter utilitatem constituitur, utilitate alia convellitur. Atqui, si natura¹ confirmatum jus non erit, virtutes omnes² tollentur. Ubi enim liberalitas, ubi patriæ caritas, ubi pietas, ubi aut bene merendi de altero, aut referenda gratiæ voluntas poterit existere? nam hæc nascuntur ex eo, quod natura propensi sumus ad diligendos homines; quod fundamentum juris est. Neque solum in homines obsequia, sed etiam in deos cærimoniarum religionesque tollentur: quas non metu, sed ea conti-

¹ Confirmatura. ² Tollantur.

junctione, quæ est homini cum Deo, conservandas puto.

XVI. Quod si populorum jussis, si principum decretis, si sententiis judicum, jura constituerentur, jus esset latrocinari; jus, adulterare; jus, testamenta falsa supponere, si hæc suffragiis aut scitis multitudinis probarentur. Quæ si tanta potestas est stultorum sententiis atque jussis, ut eorum suffragiis rerum natura vertatur; cur non sanciant, ut, quæ mala perniciosaque sunt, habeantur pro bonis ac salutaribus? aut cur, quum jus ex injuria lex facere possit, bonum eadem facere non possit ex malo? Atqui nos legem bonam a mala nulla alia nisi naturæ norma dividere possumus. Nec solum jus et injuria a natura¹ dijudicantur, sed omnino omnia honesta ac turpia. Nam et communis intelligentia nobis notas res efficit, easque in animis nostris inchoavit, ut honesta in virtute ponantur, in vitiis turpia. Hæc autem in opinione existimare, non in natura, posita, demeritis est. Nam nec arboris, nec equi virtus, quæ dicitur (in quo abatur nomine), in opinione sita est, sed in natura. Quod si ita est, honesta quoque et turpia natura dijudicanda sunt.

Nam si opinione universa virtus, eadem ejus

¹ Dijudicatur.

etiam partes probarentur. Quis igitur prudentem, et, ut ita dicam, catum, non ex ipsius habitu, sed ex aliqua re externa judicet? Est enim virtus, perfecta ratio: quod certe in natura est. Igitur omnis honestas eodem modo.

XVII. Nam ut vera et falsa, ut consequentia et contraria, sua sponte, non aliena judicantur: sic constans et perpetua ratio vitæ, quæ est virtus, itemque inconstantia, quod est vitium, sua natura probatur. ¹Nos ingenia juvenum non item? At ingenia natura: virtutes et vitia, quæ existunt ab ingeniis, aliter judicabuntur? an ea non aliter? honesta, et turpia, non ad naturam referri necesse erit? Quod laudabile bonum est; in se habeat quod laudetur necesse est. Ipsum enim bonum non est opinioibus, sed natura. Nam ni ita esset, beati quoque opinione essent. Quo quid dici potest stultius? Quare quum et bonum et malum natura judicetur, et ea sint principia naturæ; certe honesta quoque et turpia simili ratione dijudicanda, et ad naturam referenda sunt. Sed perturbat nos opinionum varietas hominumque dissensio; et quia non idem contingit in sensibus, hos natura certos putamus; illa, quæ aliis sic, aliis secus, nec iisdem

¹ Quam minime recedimus a vulgata lectione, Nos ingenia juvenum non item ad ingenia: naturæ virtutes et vitia, quæ existunt ab ingeniis, judicabuntur?

semper uno modo videntur, ficta esse ¹ dicimus. Quod est longe aliter. Nam sensus nostros non parens, non nutrix, non magister, non poeta, non scena depravat, non multitudinis consensus abducit a vero: animis omnes tenduntur insidiæ, vel ab iis, quos modo enumeravi, qui teneros et rudes quum acceperunt, inficiunt et flectunt, ut volunt; vel ab ea, quæ penitus in omni sensu implicata insidet, imitatrix boni, voluptas, malorum autem mater omnium: cujus blanditiis corrupti, quæ natura bona sunt, quia dulcedine hac et scabie carent, non cernimus satis.

XVIII. Sequitur (ut conclusa mihi jam hæc sit omnis ratio), id, quod ante oculos ex iis est, quæ dicta sunt, et jus, et omne honestum, sua sponte esse expetendum. Etenim omnes viri boni ipsam æquitatem et jus ipsum amant, nec est viri boni, errare, et diligere, quod per se non sit diligendum. Per se igitur jus est expetendum, et colendum. Quod si ² jus, etiam justitia: sic in ea, reliquæ quoque virtutes, per se colendæ sunt. Quid? liberalitas gratuitane est, an mercenaria? Si sine præmio benigna est, gratuita; si cum mercede, conducta: nec est dubium, quin is, qui liberalis benignusve dicitur, officium, non fructum, se-

¹ Dicimus. ² Jus est.

quatur. Ergo item justitia nihil ¹ expetit præmii, nihil pretii. Per se igitur expeditur. Eademque omnium virtutum causa atque sententia est.

Atque etiam si emolumentis, non sua sponte virtus ² expeditur, una erit virtus, quæ malitia rectissime dicitur. Ut enim quisque maxime ad suum commodum refert quæcumque agit, ita minime est vir bonus: ut, qui virtutem præmio metiuntur, nullam virtutem, nisi malitiam putent. Ubi enim beneficis, si nemo alterius causa benigne facit? Ubi gratus, si non eum ipsum cernunt grati, cui referunt gratiam? Ubi illa sancta amicitia, si non ipse amicus per se amatur toto pectore, ut dicitur? Qui etiam deserendus et abjiciendus est, desperatis emolumentis et fructibus: quo quid potest dici immanius? Quod si amicitia per se colenda est, societas quoque hominum, et æqualitas, et justitia, per se expetenda. Quod ni ita est, omnino justitia nulla est. Id enim injustissimum ipsum est, justitiæ mercedem quærere.

XIX. Quid vero de modestia, quid de temperantia, quid de continentia, quid de verecundia, pudore, pudicitiaque dicemus? Infamiæ metu non esse petulantes, an legum et judiciorum? Innocentes ergo, et verecundi sunt, ut bene audiant?

¹ Exprimit. ² Expenditur.

et ut rumorem bonum colligant, ¹ erubescunt pudici etiam loqui de pudicitia? Ac me nimis istorum philosophorum pudet, qui nullum vitium vitare, nisi iudicio ipso notatum, putant. Quid enim? possumus eos, qui a stupro arcentur infamiae metu, pudicos dicere, quum ipsa infamia propter rei turpitudinem consequatur? Nam quid aut laudari rite, aut vituperari potest, si ab ejus natura recesseris, quod aut laudandum, aut vituperandum putes? An corporis pravitates, si erunt perinsignes, habebunt aliquid offensionis; animi deformitas non habebit? cujus turpitude ex ipsis vitiis facillime percipi potest. Quid enim foedius avaritia, quid immanius libidine, quid contemptius timiditate, quid abjectius tarditate et stultitia dici potest? Quid ergo? eos, qui singulis vitiis excellunt, aut etiam pluribus; propter damna, aut detrimenta, aut cruciatus aliquos, miseros esse dicimus, an propter vim turpitudinemque vitiorum? Quod item ad contrariam laudem in virtute dici potest.

Postremo, si propter alias res virtus expetitur, melius esse aliquid, quam virtutem, necesse est. Pecuniamne igitur? an honores? an formam? an valitudinem? quæ et, quum adsunt, perparva sunt; et, quam diu affutura sint, certum sciri nullo modo

¹ Colligant? Erubescunt.

potest. An, quod turpissimum dictu est, voluptatem? at in ea quidem spernenda et repudianda virtus vel maxime cernitur.

Videtisne, quanta series rerum sententiarumque sit, atque ut ex alio alia nectantur? quin labebar longius, nisi me retinuissem.

XX. QUINT. Quo tandem? libeater enim, frater, ad istam orationem tecum prolaberer. — MARC. Ad finem bonorum, quo referuntur, et cujus apiscendi causa sunt facienda omnia: controversam rem, et plenam dissensionis inter doctissimos, sed aliquando tamen judicandam. — ATT. Qui istuc fieri potest, L. Gellio mortuo? — MARC. Quid tandem id ad rem? — ATT. Quia ¹ me Athenis audire ex Phædro meo memini, Gellium, familiarem tuum, quum pro consule ex prætura in Græciam venisset, Athenis philosophos, qui tum erant, in locum unum convocasse, ipsisque magnopere auctorem fuisse, ut aliquando controversiarum aliquam facerent modum. Quod si essent eo animo, ut nolent ætatem in litibus conterere; posse rem convenire: et simul operam suam illis esse pollicitum, si posset inter eos aliquid convenire. — MARC. Jocularè istuc quidem, Pomponi, et a multis sæpe derisum. Sed ego plane vellem me arbitrum inter

¹ Abest me.

antiquam Academiam et Zenonem datum. — ATT. Quo tandem istuc modo? — MARC. Quia de re una solum dissident, de ceteris mirifice congruunt. — ATT. Ain' tandem? una de re est solum dissensio? — MARC. Quæ quidem ad rem pertineat, una: quippe quum antiqui omnes, quod secundum naturam esset, quo juvaremur in vita, bonum esse decreverint; hic, nisi quod honestum esset, nihil putarit bonum. — ATT. Perparvam vero controversiam dicis, ac non eam, quæ dirimat omnia. — MARC. Probe quidem sentis, si re, ac non verbis ¹ dissident.

XXI. ATT. Ergo assentiris Antiocho, familiari meo (magistro enim non audeo dicere), quocum vixi, et qui me ex nostris pæne convellit hortulis, deduxitque in Academiam perpauculis passibus. — MARC. Vir ² fuit ille quidem prudens et acutus, et in suo genere perfectus, mihi que, ut scis, familiaris: cui tamen ego assentiar in omnibus, necne, mox video; hoc dico, controversiam totam istam posse sedari. — ATT. ³ Qui istuc tandem vides? — MARC. Quia si, ut Chius Aristo dixit, solum bonum esse diceret, quod honestum esset, malumque, quod turpe, ceteras res omnes plane pares, ac ne minimum quidem, utrum adessent, an abessent,

¹ Dissiderent. ² Iste fuit. ³ Quia.

interesse; valde a Xenocrate, et Aristotele, et ab illa Platonis familia discreparet, essetque inter eos de re maxima et de omni vivendi ratione dissensio. Nunc vero quum decus, quod antiqui summum bonum esse dixerunt, hic solum bonum dicat; item dedecus, quod illi summum malum, hic solum; divitias, validudinem, pulchritudinem, commodas res appellet, non bonas; paupertatem, debilitatem, dolorem, incommodas, non malas: sentit idem, quod Xenocrates, quod Aristoteles; loquitur alio modo. Ex hac autem non rerum, sed verborum discordia, controversia nata est de finibus: in qua quoniam usucapionem XII Tabulæ intra quinque pedes esse ¹ noluerunt, depasci veterem possessionem Academiæ ab hoc acuto homine non sinemus; nec ² Mamilia lege singuli, sed ex iis tres arbitri fines regemus. — QUINT. Quamnam igitur sententiam dicimus? — MARC. Requirit placere terminos, quos Socrates pegerit, iisque parere.

QUINT. Praclare, frater, jam nunc a te verba usurpantur civilis juris et legum: quo de genere exspecto disputationem tuam. Nam ista quidem magna dijudicatio est, ut ex te ipso sæpe cognovi. Sed certe res ita se ³ habet, ut ex natura vivere summum bonum sit, id est, vita modica, et apta

¹ Voluerunt. ² Manilia. ³ Habent.

virtute perfrui; aut naturam sequi, et ejus quasi lege vivere, id est, nihil, quantum in ipso sit, prætermittere, quo minus ea, quæ natura postulet, consequatur, quod inter hæc velit virtute tanquam lege vivere. Quapropter hoc dijudicari nescio an ¹ unquam, sed hoc sermone certe non potest, si quidem id, quod suscepimus, perfecturum simus.

XXII. ATT. At ego huc declinabam nec invitus.

— QUINT. Licebit alias: nunc id agamus, quod cœpimus, quum præsertim ad id nihil pertineat hæc de summo malo bonoque dissensio. — MARC. Prudentissime, Quinte, dicis. Nam quæ a me adhuc dicta sunt.***

QUINT. Nec Lycurgi leges, nec Solonis, neque Charondæ, neque Zalenci, nec nostras XII Tabulas, nec plebiscita desidero: sed te existimo quum populis, tum etiam singulis hodierno sermone leges vivendi et disciplinam daturum. — MARC. Est hujus vero disputationis, Quinte, proprium id, quod expectas: atque utinam esset etiam facultatis meæ! Sed profecto ita se res habet, ut, quoniam vitiorum emendatricem legem esse oportet, commendatricemque virtutum, ab ea vivendi doctrina ducatur. Ita fit, ut mater omnium bonarum artium sapientia

¹ Nunquam.

sit; a cæj amore Græco verbo philosophia nomen invenit, qua nihil a diis immortalibus uberius, nihil florentius, nihil præstabilius hominum vitæ datum est. Hæc enim una nos quum ceteras res omnes, tum, quod est difficillimum, docuit, ut nosmet ipsos nosceremus: cujus præcepti tanta vis, tanta sententia est, ut ea non homini cuiquam, sed Delphico deo tribueretur. Nam qui se ipse norit, primum aliquid sentiet se habere divinum, ingeniumque in se suum, sicut simulacrum aliquod, dedicatum putabit; tantoque munere deorum semper dignum aliquid et faciet, et sentiet; et, quum se ipse tentarit, totumque perspexerit, intelliget, quemadmodum a natura subornatus in vitam venerit, quantaque instrumenta habeat ad obtinendam adipiscendamque sapientiam: quoniam ¹ principio rerum omnium quasi adumbratas intelligentias, animo ac mente conceperit; quibus illustratus, sapientia duce, bonum virum, et ob eam ipsam causam cernat se beatum fore.

XXIII. Nam quum animus, cognitis perceptisque virtutibus, a corporis obsequio indulgentiaque discesserit, voluptatemque, sicut labem aliquam ² decoris, oppresserit, omnemque mortis dolorisque timorem effugerit, societatemque caritatis

¹ Ernest. principia. ² Gærenz. dedecoris.

coerit cum suis, omnesque natura conjunctos suos duxerit, cultumque deorum et poram religionem susceperit, et exacerit illam, ut oculorum, sic ingenii aciem, ad bona deligenda, et rejicienda contraria; quæ virtus ex providendo est appellata prudentia: quid eo dici, aut cogitari poterit beatius?

Idemque quum cælum, terras, maria, rerumque omnium naturam perspexerit, eaque unde generata, quo recurrant, quando, quo modo obitura, quid in iis mortale et caducum, quid divinum, æternumque sit, viderit, ipsumque ea moderantem et regentem pæne prehenderit, seseque non unius circumdatum mœnibus loci, sed civem totius mundi, quasi unius urbis, agnoverit: in hac ille magnificentia rerum, atque in hoc conspectu et cognitione naturæ, dii immortales! quam ipse se noscet? quod Apollo præcepit Pythius; quam contemnet, quam despiciet, quam pro nihilo putabit ea, quæ vulgo dicuntur amplissima?

Atque hæc omnia, quasi sepimento aliquo, valabit disserendi ratione, veri et falsi³ judicandi disciplina et scientia, et arte quadam intelligendi, quid quamque rem sequatur, et quid sit cuique

¹ Excogitari. ² Sic Davis. e mss. Fulg. unis..... mœnibus, popularem alicujus defuit loci. ³ Judicio.

contrarium. Quumque se ad civilem societatem natum senserit, non solum illa subtili disputatione sibi utendum putabit, sed etiam fusa latius perpetua oratione, qua regat populos, qua stabiliat leges, qua castiget improbos, qua tueatur bonos, qua laudet claros viros; qua præcepta salutis et laudis apte ad persuadendum edat suis civibus; qua hortari ad decus, revocare a flagitio, consolari possit afflictos, factaque et consulta fortium et sapientum, cum improborum ignominia, sempiternis monumentis prodere. Quæ quum tot res, tantæque sint, quæ inesse in homine perspiciantur ab iis, qui se ipsi velint nosse; earum parens est educatrixque sapientia.

ATT. Laudata quidem a te graviter et vere. Sed quorsum hæc pertinent? — MARC. Primum ad ea, Pomponi, de quibus acturi jam sumus; quæ tanta esse volumus: non enim erunt, nisi ea fuerint, unde illa manant, amplissima. Deinde facio et lihenter, et, ut spero, recte, quod eam, cujus studio teneor, quæque me eum, quicumque sum, effecit, non possum silentio præterire. — ATT. Vero facis et merito et ipse; fuitque id, ut dicis, in hoc sermone faciendum.

¹ Landes.